

Εξουσία και επικοινωνία: Τεχνολογικές και τεχνοκρατικές ρυθμίσεις στο μαγικό κόσμο των ΜΜΕ

Ιωάννης Χ. Καμαριανός*

Περίληψη

Η εξουσία και ο κοινωνικός έλεγχος αποτελούν ένα από τα κεντρικά σημεία κοινωνικού προβληματισμού και επιστημονικής μελέτης. Σκοπός του συγγραφέα είναι να καταδείξει πως οι νέες οργανωτικές δομήσεις ενισχύουν τα φαινόμενα αυτά στα πλαίσια της συνεχόμενης κοινωνικής μεταλλαγής. Οι επιστημονικές ανακαλύψεις και οι νέες τεχνολογίες έχουν μεταμορφώσει ριζικά την μορφή και την ουσία του πολιτισμικού λόγου καθιστώντας την αρχική αισιοδοξία για κοινωνίες ισότητας "εικονική πραγματικότητα».

1. Στα κύματα της τεχνολογικής επανάστασης

Οι Η.Π.Α., η Ευρώπη, η Ασία, έχουν γίνει το κυρίως πεδίο οικονομικών αλλά και ευρύτερων πολιτιστικών συγκρούσεων, ενός ανελέητου ανταγωνισμού που ουσιαστικά κρύβει το υπόβαθρο όπου θα στηριχθεί η πολιτισμική κυριαρχία του νικητή. Ο τελικός νικητής θα στήσει την αψίδα του κυρίαρχου στο σταυροδρόμι των λεωφόρων της πληροφορίας. Οι εξελίξεις αυτές στο χώρο της πληροφορικής είναι σαφέστατα αντιληπτές κυρίως στο χώρο των μέσων επικοινωνίας.

* Διδάκτορας Κοινωνιολογίας.

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να καταδείξει την άμεση διασύνδεση της επιστήμης, της γνώσης, της πληροφορικής, της εξειδίκευσης, με την εξουσία. Αυτό που έγινε στον αιώνα μας ήταν ο διαχωρισμός ανάμεσα σε επιστημονική-τεχνική πρόοδο και ηθική πρόοδο. Η ευθύνη δεν ανήκει στην επιστήμη αλλά στον πολιτικό λόγο¹.

Συχνά εθελουφλούμε στο γεγονός πως το τεχνοκρατικό πνεύμα έχει επηρεάσει την πολιτική εξίσου με την οργάνωση των επιχειρήσεων. Η διάσταση αυτή του πολιτικού λόγου, ενός λόγου που διαχέεται και μορφοποιεί τις κοινωνικές μεταλλαγές και εξελίξεις, καθιστά αναγκαία τη μελέτη του φαινομένου στην ουσιαστικότερη εκφάνσή του, την επικοινωνιακή διάσταση. Η εξειδικευμένη τεχνολογική απασχόληση είναι δομημένη σε κώδικες συμβολικής αλληλόδρασης που με τη σειρά τους αποτελούν μορφοποιητικούς παράγοντες. Αποτέλεσμα της πρωτογενούς αυτής αλληλόδρασης είναι η επικράτηση του τεχνοκρατικού πνεύματος ως πυρήνα του αντίστοιχου ηθικού-πολιτικού πολιτισμού². «Το θέαμα», αυτοστιγμή ταυτίζεται με τον κοινωνικό χρόνο, καθίσταται η εντυπωσιακότερη έκφανση της κοινωνίας. Το εντυπωσιακό αποτέλεσμα καλύπτει το γεγονός πως πρόκειται για παράγωγο συγκεκριμένης και διόλου ουδέτερης χρήσης οργάνων, που τελικά ως συγκεκριμένος λόγος και τεχνική επηρεάζουν την συνολική αυτοκίνηση της κοινωνίας.

Είναι αντιληπτό πως οι σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες δε βρίσκουν την ικανοποίησή τους στις μαζικές επικοινωνιακές τεχνικές αλλά αναπτύσσονται και κορυφώνονται εξαιτίας των τεχνικών αυτών. Οι ανθρώπινες επαφές δεν μπορούν πια να ικανοποιηθούν παρά μόνο με τους κώδικες και τη λογική των ΜΜΕ. Το φαινόμενο είναι τεράστιας σημασίας³. Η εκδοτική βιομηχανία έχει σταδιακά συγκλίνει με την ηλεκτρονική βιομηχανία και την πληροφορική. Η διαδικασία εξελίσσεται στο χώρο της τεχνολογίας, με σημαντικές επιπτώσεις και στο χώρο της ιδιοκτησίας. Η τεχνολογία των ΜΜΕ συνδέεται άμεσα και στενά με τον χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων, τον προγραμματισμό, την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη. Οι κοινωνικές συνέπειες των τεχνολογικών αλλαγών, προκαλούν σημαντικές αλλαγές στην εργασιακή διαδικασία, αλλάζοντας καθοριστικά το περιβάλλον μας⁴.

Σταδιακά περάσαμε σε ένα στάδιο ωρίμανσης της τεχνολογίας, όπου και στις εφημερίδες η ηλεκτρονική επανάσταση αναδεικνύεται ως καθοριστικός παράγοντας. Τα νέα φαινόμενα αποκτούν σημασία, επηρεάζουν την αναδιάρθρωση του κεφαλαίου, όπως την ε-

νίσχυση του ρόλου των μικρών εξειδικευμένων επιχειρήσεων. Είναι πια φανερό σε όλους, πως η χρήση της ηλεκτρονικής και των δορυφόρων, συνέθεσαν ένα φαινόμενο σημαντικό· τη σταδιακή σύγκλιση των ΜΜΕ ευρύτερα με τις τηλεπικοινωνίες και την ηλεκτρονική βιομηχανία. Ίσως για πρώτη φορά η τεχνολογία συμπορεύεται κατά αυτόν τον τρόπο προς την παγίωση μίας οικουμενικής οργάνωσης. Ακόμα και διαφορετικά στάδια της παραγωγής μίας εφημερίδας είναι δυνατό να υλοποιηθούν σε διαφορετικούς χώρους. Οι New York Times τυπώνονται σε πέντε διαφορετικές μονάδες και η εφημερίδα Wall Street Journal σε δεκαεπτά. Ενώ με τη χρήση των δυνατοτήτων που παρέχει η δορυφορική τεχνολογική υποδομή μία εφημερίδα μπορεί να εμφανιστεί ταυτόχρονα σε διαφορετικές αγορές από την χώρα έκδοσης⁵. Ο πραγματικός χώρος χάνει την αξία του, ο χώρος είναι πια «εικονικός», άυλος, αχρονικός και απρόσωπος, όπως και οι επαφές στα πλαίσιά του. Η ατομική επωνυμία και η ευθύνη χάνονται. Η αναδιάρθρωση των σχέσεων των πολιτών συμβαίνει σε παγκόσμιο επίπεδο.

2. Τεχνοκρατική οργάνωση και επικοινωνία

Η επικοινωνία, το θέαμα, η ενημέρωση έχουν ανάγκη από τους ειδικούς, την εξελιγμένη τεχνολογική υποδομή, το marketing, τις «μετρήσεις κοινού». Η «βιομηχανία της πληροφόρησης» έχει ανάγκη πια την τεχνολογία. Επιστημονικό προσωπικό, επαγγελματικές ενώσεις, ομάδες εξουσίας, καλούνται να συμβάλλουν στην εδραίωση του προγραμματισμού. Η συμβολή των υπολογιστών έφερε επαναστατικές αλλαγές και ευκαιρίες ανάπτυξης στον κόσμο του θεάματος, δημιουργώντας και αυξάνοντας τα μεγέθη, η διαχείριση των οποίων επιβάλλει αισθητές αναδιαρθρώσεις των διευθυντικών στρωμάτων και μεθοδεύσεων⁶. Η μελέτη συνεπώς των επιπτώσεων των τεχνολογικών εφαρμογών και χρήσεων δεν μπορεί να μη συνδεθεί και με τη μελέτη των οργανωτικών και διευθυντικών διαδικασιών. Από την άλλη η μελέτη των οργανωτικών δομήσεων και η καταγραφή των ρυθμιστικών παραγόντων δεν είναι δυνατό να μη συσχετιστεί με τις επιπτώσεις των τεχνολογικών εφαρμογών και χρήσεων.

Οι σύγχρονες τεχνικές επικοινωνίας και πληροφορικής, καθώς και οι αντίστοιχες μεθοδεύσεις οργάνωσης και διεύθυνσης, συμβάλλουν στη μεταλλαγή των μορφών εξουσίας και ελέγχου. Είναι

κοινή παραδοχή πως οι νέες συνθέσεις, αλλά και οι αντιπαραθέσεις στα πλαίσια των οργανωτικών δομών, είναι αναπόφευκτο να συμβούν έστω κι αν σήμερα είναι μη νοητές. Εξελιγμένα μέσα και τρόποι παραγωγής μορφοποιούν και μορφοποιούνται στα όρια της αναδιοργάνωσης της καπιταλιστικής ώριμης βιομηχανικής και τεχνολογικής πραγματικότητας. Η επιβίωση των ΜΜΕ σήμερα εξαρτάται από τη δυνατότητά τους για παραγωγικότητα και αποτελεσματικότητα⁷. Όσο πιο επιτακτικά τίθενται αυτοί οι δύο στόχοι της «βιομηχανίας του θεάματος», τόσο πιο αναγκαία γίνεται η σύζευξη οργάνωσης και τεχνοκρατίας. Η σύζευξη αυτή απλώνεται, τόσο στο πεδίο της παραγωγής, όσο και στο πεδίο της διεύθυνσής της. Το κατά πόσο γίνεται διάκριση μεταξύ παραγωγής και διεύθυνσης⁸, εξαρτάται από τις κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές συνθήκες. Τεχνοκρατική διοίκηση των ΜΜΕ ουσιαστικά σημαίνει κυριαρχία μέσα από τη γνώση και την τεχνολογία. Η τεχνολογία ως πράξη είναι αναγκαία σήμερα για την επίτευξη των άμεσων στόχων παραγωγής, αντίθετα με τη γραφειοκρατία ως συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης της επικοινωνιακής διεργασίας.

Έτσι το μη-αναγκαίο καθίσταται αναπόφευκτο. Δεν μπορούμε να υποθέσουμε πως η τεχνολογία επιβάλλει την τεχνοκρατία ή το αντίθετο. Η αναγκαιότητα της συγκεκριμένης δόμησης διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Όμως οι τεχνολογικές εφαρμογές με στόχο τη σημαντική παραγωγή και αποτελεσματικότητα, αναπόφευκτα προσδιορίζουν τα ανάλογα μεγέθη και την ισχύ της ιεραρχικής έστω καλυμμένης διεύθυνσης⁹. Οι τεχνολογικές μεταλλαγές στις γραφειοκρατικές βάσεις δεν μπορούν, παρά να έχουν ως εκκίνηση τη βελτίωση και να καταλήγουν στη στήριξη ήδη παγιωμένων καταστάσεων και πρακτικών. Σε επίπεδο ελίτ δεν υπάρχει λόγος αλλαγής. Η γραφειοκρατική δόμηση συνεχίζει να έχει τη στήριξή της.

Η τεχνολογία σε καμία περίπτωση δεν απαιτεί γραφειοκρατία. Αντίθετα η γραφειοκρατία για να μεγιστοποιήσει την ισχύ και τον έλεγχο της έχει ανάγκη από την τεχνολογία. Τα ηγετικά στελέχη θα ήθελαν να μας πείσουν ότι η διευθυντική ολιγαρχία αποτελεί ένα αναπόσπαστο συστατικό της σύγχρονης κοινωνίας¹⁰. Η τεχνολογία των ΜΜΕ έχει διευκολύνει σε μεγάλο βαθμό τη διάχυση του πνεύματος που διαμορφώνεται με την άσκηση κοινωνικού ελέγχου, τόσο πάνω στους πολίτες-δέκτες, όσο και στους υπαλλήλους της. Μία κοινωνία που χρησιμοποιεί τεχνολογία, πρωτόγονη ή ανεπτυγμένη, δε χρειάζεται οπωσδήποτε να είναι και γραφειοκρατική κοινωνία. Τα καθήκοντα μίας μηχανής είναι υποχρεωτικά

αποσπασματικά και επαναληπτικά, ενώ τα καθήκοντα των τεχνικών δεν είναι απαραίτητα τέτοια. Όσο περισσότερο δε ανεπτυγμένη είναι η τεχνολογία, τόσο ευκολότερα μπορεί να διευθετηθεί η εργασία. Όμως η εξουσιαστική ανισότητα φαίνεται να ενυπάρχει στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία, όπου η μάχη για κέρδος και δύναμη γίνεται εμφανής. Η νέα τεχνολογία δεν έχει αλλάξει μόνο τη σχέση εργασίας, αλλά και συνολικά τον τρόπο κοινωνικής δράσης, συμμετοχής και ανταγωνισμού, στον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό στίβο. «Η αύξηση της παραγωγικότητας συνοδεύεται από έναν καλπάζοντα περιορισμό της ανθρώπινης συμμετοχής στη δημιουργία της. Πρόκειται τελικά για μια απόρριψη του πολίτη από τη διαδικασία της παραγωγής»¹¹.

Ο «νέος αυταρχισμός» έχει μία ηγετική ελίτ στο πηδάλιο¹², η οποία φροντίζει με τρόπο αποτελεσματικό για τις ανάγκες των κοινών ανθρώπων σε ένα οικονομικό περιβάλλον με δεδομένες δυνατότητες¹³. Οι οργανωτικές δομές ακολούθησαν τη νέα αλλαγή. Η πρώτη μορφοποίηση της οργανωτικής δόμησης που επέφερε ο καπιταλισμός και ο αποικιακός, οικονομικός ανταγωνισμός μεταλλάσσεται. Οι σκοποί όμως παραμένουν ίδιοι: Έλεγχος εργατικής ρύθμισης, νομιμοποίηση των νέων εξουσιαστικών δομών της νέας σχέσης ανθρώπου με άνθρωπο ή ανθρώπου με το περιβάλλον¹⁴. Μέθοδοι και διαδικασίες εφαρμόζονται πρακτικά από ειδικούς που αξιολογούν και συντονίζουν. Στόχος η επίτευξη καθορισμένων σκοπών. Όλα λειτουργούν κάτω από αυτή την τεχνοκρατική λογική της ρύθμισης. Η σύγχρονη τεχνολογία που εισάγεται απαιτεί ισχυρές διευθυντικές αρχές. Η αναγκαιότητα της γραφειοκρατίας βρίσκεται ακόμη στον καπιταλισμό που συνεχίζει να είναι πρόσφορη, λογική βάση στην ανάγκη για ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας και συνεπώς για εξειδικευμένες τεχνικές γνώσεις¹⁵.

Η τεχνολογία της πληροφορίας στα χέρια των μεγάλων ή μικρών επιχειρήσεων, συνδέεται αναγκαία με τη γραφειοκρατική οργάνωση. Η αναγκαία ορθολογικότητα της τεχνολογίας παρέχει στον κοινωνικό έλεγχο σημαντικά σημεία στήριξης, μετατρέποντας σήμερα τη σκέψη πολλών, λόγω έλλειψης εναλλακτικών προτάσεων που η ίδια έχει προκαλέσει, σε αναπόφευκτη οργανωτική δόμηση κάθε προσπάθειας. Αυτά όμως ούτε ο παλιός γραφειοκράτης μπορεί να τα συλλάβει, δημιουργώντας εσωτερικές εντάσεις και αντιθέσεις στην οργάνωση. Αιτία είναι η ανατροπή παραδοσιακών βασικών κανόνων συμπεριφοράς, που αποτελούσαν στηρίγματα εξουσιασμού στις παλιές γραφειοκρατίες. Η καφκική τυπολατρία κι η τυφλή εκτέλεση εντολών δεν ταιριάζουν στο σύγ-

χρονο τεχνοκράτη και κυρίως σε αυτόν που είναι ενταγμένος στις σύγχρονες οργανώσεις μαζικής επικοινωνίας και ενημέρωσης. Απώτερος και μόνος σκοπός είναι η επιτέλεση της απόδοσης και της αποτελεσματικότητας. Η μέτρηση του κόστους και του ωφέλους της παραγόμενης υπηρεσίας απαιτούν νέες μεθόδους.

Η διορατικότητα της σκέψης του Weber βοηθά στην ανάλυση της σύγχρονης πραγματικότητας και στη διαχρονική προσέγγιση του εξουσιαστικού ελέγχου και του γραφειοκρατισμού. Η μελέτη του γραφειοκρατικού φαινομένου στα ΜΜΕ οδηγεί αναπόφευκτα στη μελέτη του κοινωνικού ελέγχου στα πλαίσια μίας τεχνολογικής κοινωνίας σε παγκόσμιο επίπεδο, που προσδιορίζει σημαντικά τις αρχές και τα χαρακτηριστικά των πολιτιστικών υποσυστημάτων, των οποίων οι μηχανισμοί ΜΜΕ αποτελούν μέρος. Η ιεραρχημένη οργάνωση συνεχίζει να είναι κύρια μορφή κοινωνικής οργάνωσης καθώς κάθε μορφή οργάνωσης εξαρτά την ύπαρξή της από τον ανεπτυγμένο καπιταλισμό. Αυτό βέβαια δε σημαίνει και την παγίωση της μορφής αυτής της οργάνωσης, αφού οι κοινωνικές ανάγκες στις οποίες ανταποκρίνεται δεν είναι καθολικές και μόνιμες. Αντιθέσεις συμφερόντων, τάξεων, ομάδων και στρωμάτων, κυρίαρχων ή μη, είναι αυτές που τελικά θα προσδιορίσουν και τη μορφή της οργάνωσης, αφού από την πάλη και τη σύγκρουση θα πηγάσουν λογικές και πρακτικές, που θα δομήσουν το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον.

Ο κοινωνικός έλεγχος για τη διατήρηση της ύπαρξης του οργανισμού και της αποτελεσματικής λειτουργίας του από τη μία και η συμπεριφορά-ές των ομάδων στα πλαίσια του μηχανισμού από την άλλη, προσδιορίζονται και εξαρτώνται από το πλαίσιο των κοινωνικών πολιτικών κανόνων που τον περιβάλλουν, αλλά και από τις τεχνικές δυνατότητες που έχουν αναπτυχθεί στη συγκεκριμένη κοινωνία.

Οι δυνάμεις του προγραμματισμού της κοινωνίας, μας είχαν κάνει να πιστέψουμε πως αν και δεν μπορούμε να προβλέψουμε άμεσα το ρου της κοινωνικής πορείας, είναι τουλάχιστον δυνατό να τον εντάξουμε σε πλαίσια, να τον καναλιζάρουμε στο απώτερο μέλλον. Συσσωρευμένη εμπειρία και γνώση, κάνει εφικτό τον έλεγχο των κοινωνικών μεταβολών. Ολόκληρη η σύγχρονη σκέψη στηρίζεται στην αξιωματική παραδοχή πως ο σύγχρονος πολιτισμός στηρίζεται στις δυνάμεις της ελεγχόμενης κοινωνικής αλλαγής που προχωρά με γνώμονα τον ορθολογισμό. Μετά το «θάνατο του Θεού» η τεχνολογία προβάλλει ως η απελευθερωτική δύναμη του ανθρώπου που ταλανίζεται ανάμεσα στο προβλεπτό και στο απρόβλεπτο, το

ελέγξιμο και το ανεξέλεγκτο. Η τεχνολογία, «ως η σύγχρονη μεταφυσική του μηδενισμού, γίνεται οδηγός της πολιτικής»¹⁶. Η απόλυτη μεθόδευση του μέγιστου και επιθυμητού αποτελέσματος είναι τώρα εφικτή. Η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος οδηγεί στον αποτελεσματικό έλεγχο της φύσης και της κοινωνίας. Το πρόβλημα όμως παραμένει και αφορά στον έλεγχο, κοινωνικό και πολιτικό, της άρθρωσης των εφαρμογών, των σχέσεων και των λειτουργιών της επιστημονικής και της τεχνολογικής προόδου.

Η τεχνολογία των ΜΜΕ έχει ασφαλώς το μερίδιό της στην ευθύνη για τη μορφή της κοινωνικής οργάνωσης. Η νέα στροφή προς μία νέα τεχνολογική επανάσταση στα ΜΜΕ οφείλεται στις εκπληκτικές κατακτήσεις της πληροφορικής επιστήμης. Οι επιπτώσεις της ήταν καθοριστικές για την αύξηση της παραγωγικότητας, αλλά και για την εξοικονόμηση και επανεπένδυση χρόνου, με την αυστηρότερη εκλογίκευση των οργανωτικών δομών. Είναι όμως δύσκολο να απομονώσουμε ορισμένα χαρακτηριστικά ως αποτελέσματα της τεχνολογίας. Στις νέες εποχές που έρχονται, σε ένα κόσμο που μεταλλάσσεται και μετασχηματίζεται, οι ρόλοι διαφοροποιούνται και οι θέσεις χάνουν την αποτελεσματικότητά τους¹⁷.

Η γραφειοκρατία εμφανίζεται ως το μόνο καλοστηριγμένο πλαίσιο ένταξης ψυχολογικής ασφάλειας, σταθερής καθοδηγητικής προοπτικής και συμπυκνωτικής συμφιλίωσης κυρίαρχων και κυριαρχούμενων. Τα ΜΜΕ, ως υλικότητα της τεχνολογίας γίνονται οδηγός της πολιτικής διαδικασίας. Ριζοσπαστισμός, κινήματα, επαγγελματικά συμφέροντα, εκφράζονται στους μαζικούς διαύλους της επικοινωνίας. Θέσεις και αντιθέσεις ομοιογενοποιούνται, καθώς μορφοποιούνται σε μία λογική. Το θέαμα επιτυγχάνεται πάση θυσία, αφού είναι αποδοτικό. Η ρήξη είναι παθολογικό σύμπτωμα. Όλα υπηρετούνται στο όνομα του «κοινού», «εθνικού σκοπού», τον οποίο οι ανάγκες της κοινωνίας της τεχνολογίας επιζητούν¹⁸. Το μέσο επικοινωνίας προβάλλει το υγιές, το συμφέρον. Η αποδοχή των ρυθμίσεων και της λογικής τους είναι τρόπος για την ένταξη σε αυτήν την «ορθή δύναμη», κάθε διαφοροποίηση είναι «αντιδραστική».

Τα αποτελέσματα της αποδοχής αυτής είναι ιδιαίτερα εμφανή όταν τα ΜΜΕ επιδρούν εκσυγχρονιστικά σε κοινωνίες παραδοσιακές. Στις περιπτώσεις αυτές μπορούμε να αναφερθούμε στα ΜΜΕ ως τους σημαντικότερους παράγοντες τοπικής μεταλλαγής. Στο χώρο αυτό η παραδοσιακή γραφειοκρατία, όπως τη γνωρίσαμε, μεταλλάσσεται σε τεχνοκρατία, καθώς η τεχνολογία βασίζεται στην επιστήμη, κατακτώντας τη δυναμική ενός κοινωνικού φορέα

που γεννιέται στα επιστημονικά εργαστήρια και οδηγεί την κοινωνία στην παραγωγή¹⁹. Ο εκσυγχρονισμός της ταυτίζεται με την παραγωγικότητα και την αύξηση των οικονομικών μεγεθών.

Η επικράτηση του γραφειοκρατικού λόγου είναι αποτέλεσμα του περιορισμού της ενεργητικής συμμετοχής του πολίτη και της έλλειψης σύνδεσης με την κοινωνική πραγματικότητα. Ο περιορισμός της άμεσης συμμετοχής του ατόμου στα κοινά δια της παρουσίας του, επιτυγχάνεται μέσα από την επιβολή συμμετοχής δια του δικτύου πληροφοριών που θα είναι εκ των προτέρων διαμορφωμένο από ένα ορθολογικό πνεύμα ρύθμισης, το οποίο θα είχε εντάξει το μήνυμα στα πλαίσια της αγοράς²⁰. Όπως η δημοκρατική διαδικασία της ψήφου μετέφερε τη δύναμη από τους «τοπικούς άρχοντες» στους κομματικούς μηχανισμούς, που μπορούσαν μέσω των εκδηλώσεων να επηρεάζουν σε εθνικό επίπεδο, έτσι και η δυνατότητα λήψης του μηνύματος στον ιδιωτικό χώρο διαμέσου της εφημερίδας, του ραδιόφωνου, της τηλεόρασης και σήμερα του δικτύου αλληλόδρασης, μετέφερε τις δυνατότητες επιρροής. Βέβαια οι σχεδιαστές του ολοκληρωτικού ελέγχου της κοινωνίας ή της οικογένειας δεν μπόρεσαν και δε θα μπορούσαν ποτέ να προβλέψουν απόλυτα ή να ελέγξουν τις αντιδράσεις των παραγόντων εκείνων που θα έκαναν τα σχέδιά τους αποτελεσματικά²¹. Δεν πρέπει όμως να υποτιμήσουμε τις τεχνολογικές εκείνες δυνατότητες που κάνουν εφικτή την ύπαρξη και τον πολλαπλασιασμό των αισθητήρων των αντιδράσεων που επιτρέπουν ένα ικανοποιητικό ορθολογικό ενδιασμό, το μέγεθος και την ποιότητα των οποίων ο ανθρώπινος νους αδυνατεί να εκτελέσει.

Σταδιακά η αγορά διαφοροποιείται και ανεξαρτητοποιείται από τον κοινωνικό χώρο και χρόνο και υποτάσσεται σε μία άλλη διάσταση με νέους κοινωνικοοικονομικούς όρους. Η δημιουργία της νέας αυτής αγοράς και η επικράτηση σε αυτή του ρυθμιστικού λόγου-κανόνα, θα στερήσει από το άτομο τις δυνατότητες δημιουργικής δράσης του στο κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, αφού έχει προηγηθεί λεπτομερής σχεδίαση, αφαιρώντας του έτσι την ιδιότητα του πολίτη και του επιχειρηματία. Αυτό θα στερήσει όχι μόνο τα άτομα από τη βασική τους ιδιότητα, τη δημιουργία, αλλά και την κοινωνία από την πολυμορφία, την πολυσχιδία, τα πολλαπλά ερεθίσματα. Κατ' αντιστοιχία θα δημιουργηθούν πλαίσια καταστάσεων και σχεδιασμών ανάλογα των πενταετών πλάνων στην πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. ή των σχεδιασμών που αποτελούσαν την πολιτική του New Deal του προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών Φρ. Ρούσβελτ²².

3. Μαζική κοινωνία και τεχνοκρατία

Συμπερασματικά, η τεχνοκρατία σε περιβάλλον όπου αξιοποιούνται σωστά όλες οι δυνατότητες που προσφέρει η τεχνολογία, όχι μόνο δεν είναι αναγκαία, αλλά αντίθετα εξαιτίας της ανορθολογικότητάς της είναι αρνητική, είτε πρόκειται για χειρονακτική/τεχνική είτε για υπαλληλική εργασία.

Πολλοί είναι αυτοί που στηρίζουν τις ελπίδες τους για την εξάλειψη της αλλοτρίωσης στη χρήση της τεχνολογίας. Τους θιασώτες της τεχνολογίας χαρακτηρίζει εξαρχής η πίστη πως η τεχνολογία θα ανοίξει δρόμο προς μία εκλογίκευση της προόδου τους. Είναι το μέσο για να θέσουν υπό ορθολογικό έλεγχο τη φύση, τη γνώση, την ίδια την κοινωνική οργάνωση. Η μαζική επικοινωνία και κατ' επέκταση η μαζική κοινωνία θα καταργηθεί με τη δυνατότητα διαπροσωπικής επαφής μέσω των δυνατοτήτων δικτύωσης, η πληροφορία θα διαχυθεί παντού ελεύθερη από στεγανά σκοπιμοτήτων και η απελευθέρωση του πολίτη από τα γραφειοκρατικά δεσμά, την ανωνυμία και την αποπροσωπείωση, θα είναι βέβαια. Η αισιοδοξία αυτή θυμίζει τη βάση των μελετητών των αρχών και των μέσων του αιώνα, όπως του C.H. Cooley και του R. Blanner, αντίστοιχα²³.

Άλλωστε οι τρέχουσες αντιλήψεις για την τεχνολογική κοινωνία της πληροφόρησης, αποτελούν την τελευταία έκδοση μίας ευρύτερης επικοινωνιακής προβληματικής, που χρονολογείται τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1960. Οι πρώτοι και ίσως οι διασημότεροι θεωρητικοί που σχηματοποίησαν την επικοινωνιακή αυτή προβληματική, ήταν ο Marshal McLuhan²⁴ και ο Hans Enzensberger²⁵. Οι μελετητές αυτοί ευαγγελίζονταν πως η ανάπτυξη της τεχνολογίας θα απελευθέρωνε τον εργάτη από τους ρυθμούς εργασίας και το οχτάωρο. Η τεχνολογία θα επέτρεπε την παραγωγή υψηλής ποιότητας προϊόντων με τον ελάχιστο κόπο, απαλλάσσοντας τον εργάτη από τις επαναλαμβανόμενες κινήσεις που τον εξουθενώνουν, την αυταρχικότητα της διεύθυνσης κ.λπ. Η ιδεολογία της νέας τεχνολογίας εκφράζει ένα νέο επιστημονικό διαφωτισμό, που επιτυγχάνει την ανεξαρτησία τους από πολιτικές, οικονομικές, και ιδεολογικές εξαρτήσεις. Οι προσεγγίσεις που θεωρούν πως ο εργαζόμενος απλά αντιδρά σε «οργανωτικές νόρμες και τακτικές» σε συνδυασμό με τη θέση πως στη δημοσιογραφία, στο χώρο των ΜΜΕ η τεχνολογία και η αναλογούσα οργανωτική δομή είναι ουδέτεροι παράγοντες, παράγουν και αναπαράγουν το γραφειοκρατισμό στο χώρο αυτό.

Εμείς θα θέλαμε να τονίσουμε, σε αντίθεση με πολλά από όσα γράφτηκαν κατά την ανάλυση της σχέσης τεχνολογίας μαζικής επικοινωνίας και δημοκρατίας ότι οι σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις από μόνες τους δεν μπορούν να καθορίσουν το χαρακτήρα μίας κοινωνίας, που θα προέλθει από το ριζικό μετασχηματισμό του επικοινωνιακού χώρου. Η σύγχρονη κοινωνία της τεχνολογίας δεν είναι μία κοινωνία διαχείρισης και διαχειριστών. Η τεχνική μπορεί να αποτελέσει βασικό μορφοποιητικό παράγοντα ενός πολιτισμού που θα ενδιαφέρεται για αξίες, ηθική και ιδανικά, και όχι για μεθοδεύσεις, βελτιώσεις και αντιμετώπιση προβλημάτων, που αποσκοπούν δογματικά στη μεγιστοποίηση των αποδόσεων.

Ο δημοσιογραφικός λόγος διακρίνεται για τη μεθοδολογία της οικονομίας του, τη στρατηγική του και όχι για το όραμα και τη δυναμική του. Ο επικοινωνιακός χώρος, αδύναμος να συμβάλλει στη δημιουργία, αυτοαναγορεύεται τιμητής θεαμάτων αρένας, όπου κυριαρχεί η πάλη προσώπων και οργανωμένων συμφερόντων κι όχι η πολιτική ή η τέχνη. Ο δημοσιογράφος, με περισσή επιστημονικότητα και συχνότερα «επιστημοσύνη», προτείνει λύσεις για την αύξηση της παραγωγικότητας και συνταγματικές ερμηνείες. Δεσμεύσεις, προκαθορισμοί, στεγανά μένουν άρρηκτα από τις αδύναμες πιέσεις της φαντασίας. Καθώς η δημιουργία έχει υποκατασταθεί από την πρακτική, τα αποτελέσματα είναι φανερά σε όλα τα επίπεδα. Η γλώσσα υποβιβάζεται σε κωδικούς, χωρίς δημιουργική ικανότητα, δίχως νοηματική λειτουργία και σε απλή χρηστική κατανόηση²⁶.

Ο κύριος όγκος πληροφοριών και ειδήσεων αφορά εργαλειακά θέματα, όπως αυξήσεις μισθών, αύξηση φορολογίας, ενώ σπάνια η είδηση αφορά στις εργασιακές σχέσεις ή τη φύση της εργασίας, την πορεία και τον προσανατολισμό ή και την ίδια την έννοια της ανάπτυξης και του προγραμματισμού. Η ποιοτική βελτίωση δεν έχει θέση απέναντι στην ποσοτική αύξηση των εισοδημάτων και των δυνατοτήτων κατανάλωσης. Η ποσοτική πλευρά της καθημερινότητας έλκει όλο το ενδιαφέρον. Συμφέροντα και πρακτικές παραμένουν πίσω από το πέπλο της μυθοπλασίας. Η εμμονή στις διαδικαστικές-οικονομίστικες πλευρές των διεκδικήσεων συσκοτίζουν ακόμα περισσότερο τα πράγματα, αφού παραπέμπουν σε δομές μειωμένης σημασίας.

Έτσι, η επικοινωνία στο δημοκρατικό μας πολίτευμα περιορίζεται στη δημοσιοποίηση και στον προβληματισμό, με σκοπό την παρέμβαση σε δευτερεύουσες δομές του κοινωνικού γίγνεσθαι. Οι εναλλακτικές θεωρήσεις όπου δεν παρουσιάζονται, είναι αδύ-

ναμες μπροστά σε ήθη και πρακτικές που έχουν μείνει στο απυρόβλητο και δομούν στέρεα τις υπάρχουσες μορφές κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης. Η απουσία εναλλακτικών προτάσεων συνεπάγεται την κατάρρευση της ελευθερίας της κρίσης και της έκφρασης. Η ευκολία της παθητικής αποστασιοποίησης, του κονφορμισμού, του ιδιωτισμού και της δημοκρατικής ανελευθερίας του μονοδιάστατου ανθρώπου του Herbert Marcuse, πλήττει το ίδιο, τόσο το δημοσιογράφο/πομπό, όσο και το δέκτη/θεατή. «Ενώ η ελευθερία ακόμη και σαν ενδεχόμενο καταπολεμάται, ταυτόχρονα υπάρχει μία συρροή ελευθεριών που δυναμώνουν την καταπίεση»²⁷. Η επίδραση της τεχνολογίας στις κοινωνικές σχέσεις και στον τρόπο ζωής των ανθρώπων εξαρτάται και διαμεσολαβείται από την κοινωνική οργάνωση της παραγωγής και από τον τρόπο που η κοινωνία οργανώνει και χρησιμοποιεί τις τεχνολογικές γνώσεις και δεξιότητες.

Ανάλογη με αυτή την ουτοπία είναι και η αισιοδοξία στο χώρο της επικοινωνίας. Στη βάση της σύγχρονης δημοκρατίας βρίσκονται οι μεταλλαγές που επιφέρουν οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί των ΜΜΕ. Σήμερα συνειδητοποιούμε την ύπαρξη και την εγκαθίδρυση μίας νέας εξουσίας έξω από το πολιτικό, το οικονομικό το κοινωνικό, πέρα από τις νόρμες της νομικής και της αισθητικής. Αναλογιζόμενος κανείς τις μεταλλαγές που επιφέρουν οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί στη σύγχρονη κοινωνία μπορεί με ευκολία να συμπεράνει ότι τα ΜΜΕ, πέρα από προϊόντα του κοινωνικοπολιτικού συστήματος, έχουν διαμορφώσει και τους όρους για την ανάπτυξή τους, αναδεικνυόμενοι οι ίδιοι οι μηχανισμοί ως αυτόνομοι και αυτοδιαμορφούμενοι.

Η μέχρι σήμερα εμπειρία από την εφαρμογή και χρήση των νέων ΜΜΕ, επιβεβαιώνει την κυριαρχία των δομών που ανέκαθεν χαρακτήριζαν τη «μαζική» επικοινωνία. Τα νέα τεχνολογικά συστήματα παρουσιάζουν μεγαλύτερα δείγματα συγκέντρωσης στην παραγωγή και στον έλεγχο μηνυμάτων από ό,τι τα παλιότερα. Οι επιπτώσεις της διείσδυσης της τεχνολογίας στον τύπο και τα υπόλοιπα παραδοσιακά μέσα μαζικής επικοινωνίας, οδήγησαν στην αναδιάρθρωση των τελευταίων και στην αλλαγή της δομής και της λειτουργίας τους. Η νέα τεχνολογία οδηγεί στην εμφάνιση διαφορετικών μέσων με νέα χαρακτηριστικά και ιδιότητες διαφορετικές από τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες των προηγούμενων, από τη συνένωση των οποίων προκύπτουν. Για παράδειγμα η καλωδιακή τηλεόραση προσφέρει την δυνατότητα αμφίδρομης επικοινωνίας, τη δυνατότητα, με άλλα λόγια, της αλληλεπίδρασης μετα-

ξύ πομπού και δέκτη. Κλασικό είναι το παράδειγμα εφαρμογής της κοινοτικής τηλεόρασης, δηλαδή της προσπάθειας για τη δημιουργία συλλογικών μέσων που θα αποτελούσαν μία συλλογική δηλαδή διάσταση στην επικοινωνιακή διαδικασία μέσω της σύζευξης της νέας τεχνολογίας (βίντεο και καλωδιακή) και των υφιστάμενων κοινοτικών οργανώσεων. Συγκεκριμένα δημιουργήθηκαν κοινοτικές τηλεοράσεις σε μία σειρά από πόλεις και χωριά, δηλαδή ένα πλήρως εξοπλισμένο τηλεοπτικό στούντιο, για την παραγωγή προγραμμάτων και με τη μόνιμη παρουσία ενός τεχνικού. Η πρόσβαση στο στούντιο ήταν απόλυτα ελεύθερη. Ο καθένας μπορούσε να πάει και να παράγει με τη βοήθεια του τεχνικού κάποιο πρόγραμμα, το οποίο στη συνέχεια μπορούσε να προβληθεί από τον τοπικό σταθμό. Οι διοργανωτές της κοινοτικής αυτής τηλεόρασης απέβλεπαν στην αναζωογόνηση της δημοκρατίας μέσω των νέων μέσων, στη δημιουργία μίας νέας πολιτικής κουλτούρας, ενός εναλλακτικού συστήματος εξουσίας. Αλλά η ιδέα μίας τηλεόρασης που θα αντικατόπτριζε μία ολόκληρη κοινότητα με το να είναι προσιτή σε όλα της τα μέλη, δεν επέζησε στο τεστ της εμπειρίας: το πείραμα κατέρρευσε. Τα ποσοστά ακροαματικότητας των τοπικών σταθμών ήταν φτωχά, ενώ ο βαθμός συμμετοχής στη διοίκηση και στη παραγωγή προγραμμάτων ήταν ακόμη χαμηλότερος²⁸. Το πραγματικά επαναστατικό και ποιοτικά νέο στοιχείο των νέων μέσων είναι οι δυνατότητες που εμπεριέχουν για αμφίδρομη επικοινωνία, οι οποίες συμβάλλουν στην ποιοτική απομαζικοποίηση της επικοινωνίας.

Συχνά τα απογοητευτικά ως αρνητικά αποτελέσματα της χρήσης της τεχνολογίας αποδίδονται στο μη-ικανό βαθμό τελειοποίησης του τεχνολογικού επιτεύγματος και όχι στους σκοπούς στους οποίους χρησιμοποιείται για να ικανοποιήσει. Η νέα τεχνολογία όμως δεν μπορεί να λειτουργήσει μεμονωμένα, αποκομμένη από τη λειτουργία του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού συστήματος. Η εξέλιξη και συνεπώς η λειτουργία των νέων επικοινωνιακών οργανισμών, όπως αυτοί θα δημιουργηθούν από τη διείσδυση των νέων τεχνολογιών, θα κριθεί από τις ανάγκες που θα δημιουργηθούν, αλλά και από την ευελιξία που θα υπάρξει στα όρια ατομικής ελευθερίας στη χρήση τους.

Η σύγχρονη τεχνολογία και επικοινωνία δίνει στο ανώνυμο άτομο την ψευδαίσθηση της ολοκλήρωσης της φαντασιακής συλλογικότητας του πανανθρώπινου όλου. Το άτομο αισθάνεται ενταγμένο στις κυρίως ιεραρχικές οργανωτικές διασυνδέσεις.

Παρόμοια ήταν και η εμπειρία και ανάλογων πειραματισμών

για τη δημιουργία μίας ανοιχτής κοινοτικής τηλεόρασης ή συλλογικών επικοινωνιακών μέσων. Αυτή η αδράνεια του λαϊκού παράγοντα δεν οφείλεται, μόνο, όπως υποστηρίζει ο Enzensberger, στην πολιτική σύγχυση της ηγεσίας του, αλλά στις αντικειμενικές συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των λαϊκών μαζών, οι οποίες με κανένα τρόπο δεν ενθαρρύνουν ή μάλλον αντικειμενικά δεν επιτρέπουν την ενασχόληση με τέτοιου είδους δραστηριότητες. Η ανάπτυξη και εξάπλωση τέτοιου είδους εναλλακτικών σχημάτων, η εκπλήρωση με άλλα λόγια της υπόσχεσης που αναμφίβολα εμπειριέχει η τεχνολογική επανάσταση των καιρών μας, προϋποθέτει και απαιτεί κάτι πολύ ευρύτερο από επιμέρους κινήματα και κινητοποιήσεις για μία ελεύθερη ραδιοφωνία ή μία κοινοτική τηλεόραση. Προϋποθέτει και απαιτεί ένα διαφορετικό τρόπο ζωής και κοινωνικής συναναστροφής, μία αναδιάρθρωση των υφισταμένων κοινωνικών δομών²⁹.

Στον πολιτισμό της τεχνολογικής κοινωνίας, του θεάματος και της εικόνας, η κοινωνική διαχείριση κυριαρχεί στηριζόμενη σε μία «τεχνικο-εργαλειακή σκέψη». Η σύγκρουση δε γίνεται πια στο πεδίο της δημιουργίας των εντυπώσεων, αλλά της διακήρυξης των αντιθέτων. Ο χώρος αυτός είναι κανονιστικά ρυθμισμένος, προκλητικά εντυπωσιακός, όπου οργανωμένα talk-shows ενισχύουν συμφέροντα, χρησιμοποιώντας μεθόδους πειθούς ως το βαθμό της χειραγώγησης, όπου ο σκοπός με το πρόσχημα της ενημέρωσης «αγιάζει τα μέσα». Η πάλη κατά των αντιπάλων γίνεται «υπέρ του θεατή», αλλά και στην πραγματικότητα «εναντίον του». Έτσι στη θέση της παραδοσιακής κοινωνικοπολιτικής συνδιαλλαγής ο επικοινωνιακός λόγος καθίσταται αυτόνομος, δημιουργώντας με την επικούρηση της τεχνοκρατίας, της επιστήμης και της διανοήσης το δικό του εξουσιαστικό λόγο, μέσα από τη γραφή, το λόγο, και την εικόνα, σύμφωνα με το πνεύμα της διαχειριστικής διαδικαστικής λογικής. Όραμα και δημιουργία καθίστανται φενάκη, καθώς με πνεύμα επιστημονισμού προτείνονται λύσεις για την οικονομική κρίση, την αύξηση της παραγωγικότητας, την πτώση του πληθωρισμού, την ερμηνεία συνταγματικών θεμάτων ή τις εκπαιδευτικές πολιτικές, όπου η έκφραση του οράματος έχει λίγα ραδιοφωνικά ή τηλεοπτικά δευτερόλεπτα ή μερικές γραμμές εφημερίδας στη διαθεσή της. Έτσι δημιουργούνται προϋποθέσεις και καθοριστικές δεσμεύσεις που πηγάζουν από το λόγο αυτό για το πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι. Η νοηματική ακολουθία χάνεται, καθώς οι δεσμεύσεις επιβάλλουν την πτώση και την προσαρμογή της δημιουργίας σε συμβιβαστική διαχείριση. Η εκ των προτέρων κωδικο-

ποιημένη τεχνική σημασιοδότησης του μηνύματος υποβαθμίζει την ουσία του γεγονότος και η είδηση ακρωτηριάζεται. Το ίδιο το μέσο αυτοαναδεικνύεται ως μήνυμα κυρίαρχο, ολοκληρωτικό. Στον ολοκληρωτισμό αυτό του κώδικα και όχι της ουσίας, του μέσου-μηνύματος ή του μηνύματος-γεγονότος, υποτάσσεται κάθε προσπάθεια.

Τελικά, η εμπειρία αμφισβητεί την αρχική υπεραισιοδοξία. Το άτομο, ανώνυμο, είναι απελευθερωμένο από χώρο και χρόνο και από τα δεσμά της κοινωνικότητας, ώστε αν δεν υπάρξει κάποιο σύστημα πρόληψης και καταστολής ή κάποιος μηχανισμός ελέγχου, θα οδηγηθεί σε ένα κόσμο όπου ηθική και δίκαιο δε θα υπάρχουν, μία κοινωνία-ζούγκλα θα επικρατήσει. Ελεύθεροι θα μπορούν να δρουν προγραμματιστές, τεχνοκράτες, διαφημιστές, έμποροι, μοναχικά άτομα, μυστικές υπηρεσίες αλλά και μαφιόζοι³⁰. Το τέλος της ελευθερίας θα σημάνει ένα διαρκή δίχως όρια ανταγωνισμό για την κυριαρχία στο χειρισμό της πληροφορίας. «Λογικές της αποτελεσματικότητας», «αγοραία ηθική» θα οδηγήσουν στον αδυσώπητο αγώνα εναντίον όλων. Η ύπαρξη μίας «δημοκρατίας της πληροφορίας» έχει ανάγκη την οργάνωσή της, που θα τη βοηθήσει να προστατευθεί, αλλά και να προστατεύσει. Ούτε αναρχία, ούτε άτεγκτος αυταρχισμός. Είναι ανάγκη να οριστούν οι κανόνες και οι νόρμες δημόσιας και ιδιωτικής δράσης. Να περιοριστεί η κοινωνική παρέκκλιση και σύγκρουση. Η επικοινωνία μέσω των ΜΜΕ απλά δεν μπορεί πλήρως να καταργηθεί³¹.

Το σύγχρονο ορθολογικό πνεύμα επιβάλλει τις πολύπλοκες τεχνολογίες ως πιο αποδοτικές, ενώ το τεράστιο κόστος της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων, που δεν είναι άλλο από μόλυνση, ανεργία, παθητικοποίηση, αλλοτρίωση, επωμίζεται ο κοινωνικός χώρος. Οι σχεδιαζόμενες νέες τεχνολογικές προοπτικές πρέπει να σχεδιαστούν με σεβασμό στην ατομική ανθρώπινη αξία. Μόνο έτσι μπορούμε σαν κοινωνία να απαλλαγούμε από την αγχόνη των γραφειοκρατικών επιδόσεων κάθε είδους. Διαφορετικά κάθε είδους αλλαγή υπό αυτές τις συνθήκες θα καταλήγει σε συμβιβαστικές ή ακόμα ακριβέστερα σε βελτιωτικές διαδικασίες των κυρίαρχων καταστάσεων. Είναι φανερό πως στην περίπτωση των ΜΜΕ μπορεί κανείς να υποστηρίξει, πως ο νέος τεχνοκρατικός λόγος που εκφράζουν, χρησιμοποιεί και αναδεικνύεται μέσα από τις οργανωτικές δομές παλαιού τύπου.

Οι ίδιες οι εταιρείες τηλεπικοινωνιών, ψυχαγωγίας ή ηλεκτρονικών υπολογιστών, μορφοποιούν και τις νέες επικοινωνιακές προσπάθειες. Η ευόδωση νέων προσπαθειών στον επιχειρηματικό στί-

βο γίνεται ολοένα και δυσκολότερη, εξαιτίας της αύξησης της συγκέντρωσης κεφαλαίου. Η εξουσία της γνώσης είναι υπαρκτή, ενώ οι αποφάσεις για το μέλλον του τι θα γίνει ή του τι θα ειπωθεί και τι όχι, παίρνονται από διευθυντικές ομάδες του συστήματος. Η επιστημονική και τεχνική έρευνα και ανάπτυξη έχει μετατραπεί σε μία διαδικασία που σε μεγάλο βαθμό συντελείται στο εσωτερικό και υπό τον έλεγχο των μεγάλων επιχειρήσεων. Κάθε καινοτομία δεν είναι τίποτε άλλο, παρά γέννημα της «θύελλας μίας δημιουργικής καταστροφής» που κρύβει ο συνεχής και αδυσώπητος ανταγωνισμός των μεγάλων επιχειρήσεων για την πρωτοπορία στην τεχνολογική αλλαγή. Απώτερος στόχος δεν είναι το κέρδος. Είναι η επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών, της υπεροχής έναντι του άλλου και της κατάκτησης μίας ανώτερης οργάνωσης³².

Οι εναλλακτικές προτάσεις, όπου αυτές υπάρχουν, κινούνται στα όρια του κονφορμισμού και του ιδιωτισμού. Η τεχνοκρατία οδηγεί στην υποβάθμιση της αξίας των εξειδικεύσεων και στην ταυτόχρονη αύξησή τους. Η στενότητα της γνώσης στο χειρισμό του συγκεκριμένου τεχνολογικού συστήματος, εγκλωβίζει και αποδυναμώνει τη φαντασία της εναλλακτικής θεώρησης του κοινωνικού προβλήματος, που στην καλύτερη περίπτωση απλά καταγράφεται. Την αδυναμία αυτή της τεχνολογίας, η οργάνωση την καλύπτει με τεχνοκρατικές μεθοδεύσεις διαχείρισης. Η αυξανόμενη τεχνολογική πολυπλοκότητα θα καταστήσει ακόμα και την παρέμβασή μας αχρείαστη (όπως π.χ. την απλή παρέμβαση του πατήματος ενός πλήκτρου για να ανοίξει ο δέκτης), υποβαθμίζοντάς μας τελικά ως βιολογικές υπάρξεις και εθίζοντάς μας στην παθητικότητα του μην-κινείστε, μη-σκέπτεστε. Η εξουσία της τεχνολογίας καθίσταται καθημερινά όλο και περισσότερο μη αμφισβητήσιμη.

4. Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, η τεχνολογική επανάσταση μπορεί να οδηγήσει στην απελευθερωτική αλλαγή της οργάνωσης, αλλά και στον αυστηρότερο έλεγχο. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η τεχνολογική δύναμη είναι μία ανεξάρτητη δύναμη μεταβολής. Πιστεύουμε όμως πως το είδος της μεταλλαγής που η τεχνολογία θα επιφέρει, θα εξαρτηθεί από τις χρήσεις και την επιθυμία προσανατολισμού

προς μία χαλαρότερη ή αυστηρότερη μορφή ελέγχου. Η αλλαγή στην οργάνωση δεν είναι απλά ζήτημα μίας εντολής κάποιων υπεύθυνων. Η επαναδιοργάνωση πιθανά σημαίνει έναν επαναπροσδιορισμό του προσανατολισμού προς την ισχύουσα ορθολογικότητα, τις νέες κοινωνικές διαδικασίες, τις νέες διαστάσεις της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου.

Η ανάπτυξη ακόμη και σε βαθμό παντοδυναμίας της τεχνολογίας, δεν είναι σε θέση να προσφέρει τη λύση εάν δε γίνει εφικτό να υπερπηδηθούν συμφέροντα και μεθοδεύσεις εξουσιαστικής συγκεντρωποίησης που θα στέκονται πάντα εμπόδιο στις ανθρώπινες σχέσεις. Η «τεχνολογική κοινωνία της πληροφορίας» εν δυνάμει διαθέτει τεράστιες δυνατότητες, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την απλοποίηση της κοινωνικής πραγματικότητας προς όφελος του πολίτη, προς μία επανανακάλυψη της κοινωνικής δικαιοσύνης και ηθικής της πολιτικής δράσης, όπου θα υπερισχύσει ή αντιπροσωπευτική λογική μεταξύ ίσων.

Υπάρχει όμως και ο άλλος δρόμος της αυταρχικής, ιεραρχικής πρακτικής του ελέγχου και της χειραγώγησης ή και της επίσυρσης κυρώσεων. Στην περίπτωση αυτή οι δυνάμεις της τεχνολογίας θα χρησιμοποιηθούν για λογαριασμό της ή των ηγεμονικών ομάδων. Και στις δύο περιπτώσεις οι τεχνοκράτες, είτε «δημόσιοι υπάλληλοι» θα είναι αυτοί είτε «δημοσιογράφοι», θα είναι παρόντες και υπεύθυνοι για αυτή την τροπή των πραγμάτων. Η ευθύνη αυτή καταδεικνύει την ιδιαιτερότητα των ανθρώπων που διαχειρίζονται την πληροφορία. Η εκπαίδευση, η ταξική σύνθεση και η εξειδίκευση του δυναμικού αυτού, απαιτούν τη μελέτη ώστε η προοπτική παρέμβασης να είναι εφικτή.

Προκατασκευασμένες τεχνικές και έλλειψη εναλλακτικών προτάσεων, αποκλείουν κάθε δημοκρατικό πολίτευμα από την προσδιοριστική παρέμβαση και το οδηγούν στην περιθωριακή σύμβαση³³. Η φύση και το αίσθημα ανικανοποίητου χαρακτηρίζουν τάσεις και πρακτικές του σύγχρονου πολιτικού ανθρώπου. Αισθήματα αξιοπιστίας και ματαιότητας το κυριεύουν στον αγώνα υλοποίησης των διανθρώπινων αξιών. Κρίση και λογική είναι νοητικές λειτουργίες αχρειάστες κατά την επικοινωνία του «μονοδιάστατου ανθρώπου».

Η πολυδιαφημισμένη λοιπόν επιστημονικο-τεχνολογική επανάσταση δε σημαίνει αυτόματα κανένα σχηματισμό νέων κοινωνιών και την υπέρβαση του καπιταλισμού. Είναι βέβαια αναμφισβήτητη η ποιοτική αλλαγή, όμως οι παραγωγικές σχέσεις ουσιαστικά παραμένουν όμοιες. Η τεχνολογία δεν μπορεί από μόνη της να οδηγήσει σε κοινωνικό σύστημα συμμετοχής, δικαιοσύνης και ισότητας³⁴.

Το πρόβλημα στο κατώφλι του 21ου αιώνα δεν εστιάζεται στο αν συντρέχουν ή όχι οι προϋποθέσεις μιας συνεύρεσης του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού με το κοινωνικό και μάλιστα της διάχυσης της τεχνολογικής γνώσης στο κοινωνικό γίνεσθαι, αλλά «στην προοπτική μιας ιδεολογικής επεξεργασίας του δημοκρατικού προτάγματος από την οποία ο σύγχρονος κόσμος απέχει αισθητά»³⁵.

Η λύση είναι φανερό πια πως δε βρίσκεται μόνο στην υπέρβαση της μαζικής επικοινωνίας που ήδη επιτυγχάνεται. Η μαζική επικοινωνία ήταν μία χρονικά περιορισμένη, αναγκαιότητα. Το πρόταγμα στην κοινωνικοποίηση της νέας γενιάς δε θα πρέπει να είναι «πώς θα προλάβει την εξέλιξη» –αγώνας μάταιος– καθώς η τεχνολογική αλλαγή θα συνεχίζεται καλπάζουσα, αλλά στόχος θα πρέπει να είναι η συμμετοχή στον εκ των προτέρων προσανατολισμό της πολιτισμικής αλλαγής μέσα από από διαδικασίες όπου το τεχνοκρατικό πνεύμα δε θα έχει θέση στον πολιτικό λόγο και στην κοινωνία της επόμενης χιλιετίας.

Σημειώσεις

1. Ν. Μπόμπιο, «Επιστήμη, εξουσία, και ελευθερία», επιμ. Γιακλέτση Θ., εφ. *Ελευθεροτυπία*, Αθήνα, 18 Σεπτ. 1997, σελ. 18-19.
2. Γ. Κοντογιώργης, «Δημοκρατία στην τεχνολογική κοινωνία», στο *Βήμα των κοινωνικών επιστημών*, τ. 18, Μάρτιος 1996, σελ. 16-22.
3. «Βέβαια, ... ενώ η τεχνική ως τύπος ορθολογικότητας και ως τύπος πράξης παρουσιάζεται ενιαία σε πλανητικό επίπεδο, παραλλάσσει πολύ έντονα το πολιτισμικό περιεχόμενο των ενεργειών που συγκροτούν την ευρύτερη σφαίρα κατανάλωσης» (Π. Κονδύλης, «Το χάσμα ανάμεσα στην τεχνική και τον ορθολογισμό», *Καθημερινή*, 25/2/1996, σελ. 30). Για περισσότερα δεξ του ιδίου Π. Κονδύλης, *Η Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, κυρίως το IV μέρος που αναφέρεται στη μαζική Δημοκρατία, σελ. 311-322.
4. Δες Γ. Πλειός, *Κινούμενη Εικόνα και καλλιτεχνική επικοινωνία*, Δελφίνι, Αθήνα, 1993, σελ. 232.
5. Για την Ελλάδα δεξ Ν. Λεάνδρος, *Μαζικά έντυπα επικοινωνίας στην Ελλάδα*, Δελφίνι, Αθήνα, 1992, σελ. 58-65.
6. Ακόμα δεξ Α. Γιαννόπουλος, «Το Χόλλιγουντ Γίνεται Ψηφιακό», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 20/8/1995, σελ. 36. Η συνάφεια μεταξύ της Σίλικον Βάλλεϋ και των κινηματογραφικών εταιρειών είναι σήμερα στενότατη, αφού εταιρείες ηλεκτρονικών αγοράζουν μετοχές σε τηλεοπτικούς σταθμούς όπως για παράδειγμα η Microsoft του Γκέϊντς που συμμετέχει στις προσπάθειες του ιδιοκτήτη του CNN Τέντ Τερνερ, αλλά και των ιαπωνικών

εταιρειών ηλεκτρονικών όπως η Ματσουσίτα κ.ά. Τα ΜΜΕ είναι πια στη λεωφόρο της τεχνολογικής εξέλιξης. Είναι συνείδηση ότι το μέσο ταυτίζεται με το μήνυμα. (Δες «Turner and Microsoft, odd couple», *The Economist*, 19 Αυγούστου 1995, σελ. 58. Φτιάχνουμε ένα μήνυμα που διαφημίζει ένα μέσο και χρησιμοποιούμε το μέσο για να διαφημίσουμε το μήνυμα. Μια συνταγή αέναης ανατροφοδότησης» (Σιντ Τζάνις, Διευθυντής Marketing της SONY σχολιάζοντας την παραγωγή ενός φιλμ από την εταιρεία του για το Internet, στο Α. Γιαννόπουλος, «Το Χόλλιγουντ γίνεται ψηφιακό», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 20/8/1995, σελ. 36).

7. D. McQuail, «Western Europe: Mixed Model under Threat?», στο J. Dowling, A. Mohamadi, A. Sreberny-Mohamadi, *Questioning the Media*, Sage, London, 1990, σελ. 125-138.

8. G. Morgan, *Riding the waves of change*, San Francisco, Jossey-Bass, 1991. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν και οι A. Sorge και άλλοι «Microelectronics and Manpower», στο *Manpower in Manufacturing*, Gower, Albershot, 1985 σε έρευνα που έκαναν στη Μ. Βρετανία και στη Γερμανία. Οι μελετητές αυτοί κατέληξαν πως οι γερμανικές επιχειρήσεις κάνουν μικρότερη διάκριση μεταξύ διοίκησης και παραγωγής από τις βρετανικές επιχειρήσεις μεταξύ των λειτουργιών σχεδιασμού και εκτέλεσης. Για το θέμα αυτό δες Ν. Λέανδρος, *όπ.παρ.*, σελ. 81.

9. Π. Τερλεξής, *Διευθυντικές Ολιγαρχίες, Γραφειοκρατία, Κράτος και Κοινωνική Οργάνωση*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1996, σελ. 334.

10. Στο ίδιο, σελ. 390.

11. Γ. Κοντογιώργης, «Δημοκρατία στην τεχνολογική κοινωνία», στο *Βήμα των κοινωνικών επιστημών*, τ. 18, Μάρτιος 1996, σελ. 17.

12. Η. Θερμός, «Εξουσιαστική δομή και κοινωνικός έλεγχος», *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ.1, 1989, σελ. 64-82.

13. Στ. Ρουσσέας, *Καπιταλισμός και Καταστροφή*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1982, σελ. 163.

14. Για τη σχέση επικοινωνίας-εξουσίας και περιβάλλοντος δες Ρομπέρτο Μπίσιο, «Κυβερνοχώρος και Δημοκρατία», *Νέα Οικολογία*, Φεβρουάριος 1993, σελ. 24-27.

15. Βλέπε, Π. Τερλεξής, *Γραφειοκρατικός Νόμος*, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 56-57.

16. Εδώ το στοιχείο του «Θείου» εκλαμβάνεται ως απρόβλεπτη παρέμβαση, αυθεντία. Δες Δ. Μαρκής, «Το τέλος της φιλοσοφίας και η επιστημονικοποίηση της πολιτικής», στο *Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία, Φιλοσοφία και πολιτική*, Καρδαμίτσας, Αθήνα, 1982, σελ. 66.

17. Άντυ Μίλλερ-Μαγκούν, «Η κοινωνία των πληροφοριών», στο *Διεθνές Συμπόσιο Μαζικά Μέσα Επικοινωνίας, Προς την κοινωνία των Πληροφοριών – Ευρωπαϊκή Διάσταση*, Αθήνα, 6-8 Οκτ. 1995.

18. Δ. Μαρκής, «Το τέλος της Φιλοσοφίας και η επιστημονικοποίηση της πολιτικής», στο *Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία, Φιλοσοφία και Πολιτική*, Καρδαμίτσας, Αθήνα, 1982, σελ. 66.

19. A. Gouldner, *The Dialectic Ideology and Technology*, Oxford University Press, N.Y., 1976, σελ. 39.

20. Ο προβληματισμός είναι έντονος για τη λογική που θα επικρατήσει και το χαρακτήρα πρόσβασης στο δίκτυο. Πέρα από τις πιυχές του θέματος που έχουμε αναφέρει, ιδιαίτερα έντονη είναι η συζήτηση για το κόστος της πρόσβασης που θα δημιουργήσει «ελίτς ενημερωμένων πολιτών, οι οποίοι θα μπορούν να πληρώσουν την πρόσβαση σε ανάλογης ποιότητας δίκτυα, αλλά και ενός τεράστιου όγκου μεταναστών ανέργων και άστεγων, οι οποίοι είναι εξαρχής αποκλεισμένοι».

21. Για την βεμπεριανή θέση στη σχέση δημοκρατίας και γραφειοκρατίας δες: Π. Τερλεξής, *Διευθυντικές Ολιγαρχίες, Γραφειοκρατία, Κράτος και Κοινωνική Οργάνωση*, όπ.παρ., σελ. 75 και 102-114.

22. Στο ίδιο, σελ. 66. Ο David Beetham παραπέμπει για τα πλάνα αυτά στους κλασικούς όπως τον L. Von Mises, *Socialism*, New Haven, 1944, F.A. Hayek, *Collectivist Economic Planning*, London, 1935, Hegedus A., *Socialism and Bureaucracy*, London, 1976.

23. Cooley H.C., «Η σημασία της επικοινωνίας», στο Κ. Λιβιεράτος, Τ. Φραγκούλης (επιμ.), *Το Μήνυμα του Μέσου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1989, R. Blanner, *Alianation and Freedom*, University of Chicago Press, Chicago, 1967, σελ. 141. Θα ήταν ενδιαφέρουσα η σύγκριση των σύγχρονων ουτοπιστών της τεχνολογίας όπως του Alvin Toffler με τα γραπτά του C.H. Coolley, όπου προβάλλει σε όλο της το εύρος την επανάσταση της επικοινωνίας που το 19ο αιώνα φτιάχνει το νέο κόσμο. Κάτω από την ομπρέλα αυτή ο Cooley σκεπάζει όλο το φάσμα των ανθρώπινων επαφών από την επικοινωνία ως τις συγκοινωνίες.

24. Θυμίζω πέρα από τη διάσημη φράση του McLuhan «το μέσο είναι το μήνυμα» και αυτό που είχε παρατηρήσει στο έργο του ο M. McLuhan, *Understanding Media*, «Το περιεχόμενο οιοδήποτε μέσου είναι πάντα κάποιιο άλλο μέσο» «The content of any medium is always another medium» (M. McLuhan, *Understanding Media*, Mc Graw Hill, N.Y., 1964, σελ. 23). Το έργο αυτό έχει κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Κάλβος, 1989, στη σειρά *Τεχνολογία, Πολιτισμός*, σε μετάφρ. του Σπύρου Μάνδρου.

25. H.M. Enzensberger, *Για μία Θεωρία των Μέσων Επικοινωνίας*, Επίκουρος, Αθήνα, 1981.

26. Βλέπε, Γ. Βέλτσος, *Κοινωνία και Γλώσσα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1976, σελ. 76.

27. H. Marcuse, *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, Gutenberg, Αθήνα, 1978, σελ. 243.

28. M. Σεραφετινίδου, *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 483.

29. Στο ίδιο.

30. Κ. Τσουκαλάς «Δικαιώματα παρακολούθησης», εφ. *Το Βήμα*, 6 Νοεμβρίου 1994, σελ. Α61. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η διάσημη υπόθεση του Kevin Mitnick και του Tsutomu Shimomura (Ts. Shimomura, J.

Markoff, *Takedown*, Hyperion, 1995, όπως αναφέρεται στο Α. Γαλδάδας, «Παγιδευμένος στο δίκτυο», *Το Βήμα*, 18/2/1996, σελ. 36). Οι Κ. Porper - J. Condry θα προτείνουν «δομές και μηχανισμούς που θα στηρίξουν μια άλλη ηθική της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της δημοκρατικής λειτουργίας. Κ. Porper - J. Condry, *Τηλεόραση κίνδυνος για τη Δημοκρατία*, μετάφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Νέα Σύνορα, 1997.

31. Η κοινωνική οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας που στηρίζεται στην τεχνολογία οδηγεί σε μία εξορθολογισμένη, αυταρχική κοινωνία, θα υποστηρίξει ο Σ. Ρουσσέας στο έργο του: Στ. Ρουσσέας, *Καπιταλισμός και καταστροφή*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1982, σελ. 28-29.

32. Ίσως αντιπροσωπευτικότερο γέννημα αυτής της «θύελλας δημιουργικής καταστροφής» σήμερα να είναι το Internet. Οι απαρχές του βρίσκονται στις μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών που λειτουργούν ως τεράστιες οργανώσεις. Οι σύγχρονες προσπάθειες περιορισμού της χρήσης του Internet είναι άκρως ενδεικτικές. Την 1 Φεβρουαρίου 1996, ψηφίστηκε από τον Πρόεδρο των ΗΠΑ, το νομοσχέδιο για τις τηλεπικοινωνίες (communications decendency act) Βασικός σκοπός του νομοσχεδίου είναι η λογοκρισία του δικτύου ώστε να περιοριστούν φαινόμενα όπως η πορνογραφία. (Ν. Διαμαντόπουλος, «Μαύρες σημαίες στο δίκτυο», *Ελευθεροτυπία*, 18/2/1996, Info, σελ. 5). Για το ίδιο θέμα δεξ τα σχόλια του Νίκου Δήμου στο «Σημειώσεις για μία εβδομάδα», *Ελευθεροτυπία*, 11/2/1996, σελ. 17, όπου παραπέμπει στην *Ελευθεροτυπία*, της 9/2/1996. Η ιλιγγιώδης ανάπτυξη του Internet έχει θορυβήσει τους πάντες. Οι Αμερικανοί αξιωματούχοι παραδέχονται ότι τώρα πια είναι πιο εύκολο να εισβάλλεις στα δίκτυα των κομπιούτερ του Πενταγώνου, παρά στον εναέριο χώρο των Η.Π.Α. Κάτι τέτοιο αποτελεί σήμερα πραγματική καταστροφή, αν αναλογιστεί κανείς ότι ο αμερικανικός στρατός είναι ο πλέον εξαρτώμενος από την πληροφορική. Το δίκτυο γεννήθηκε στα 1968, για τις ανάγκες αυτές του αμερικανικού στρατού. Τότε οι Αμερικανοί στρατιωτικοί αποφάσισαν ότι στα μέσα του ψυχρού πολέμου η προώθηση του ηλεκτρονικού αυτού συστήματος εξασφάλιζε την απρόσκοπτη λειτουργία ακόμη και σε πυρηνική συμπλοκή. Οι χιλιάδες υπολογιστές του αμερικανικού στρατού χρησιμοποιούν σήμερα το δίκτυο.

33. Ν. Τσόμσκυ, *Προπαγάνδα και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, Πρίσμα, Αθήνα, 1992.

34. Κ. Τσουκαλάς, «Οι ανισότητες στην πληροφόρηση», εφ. *Βήμα*, 19 Οκτ. 1997, Αθήνα, σελ. 39-41.

35. Γ. Κοντογιώργης, «Δημοκρατία στην τεχνολογική κοινωνία», στο *Βήμα των κοινωνικών επιστημών*, τ. 18, Μάρτιος 1996, σελ. 19.

